

Beata BODZIOCH, *Cantionale Ecclesiasticum na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*,
Lublin: Wydawnictwo Polihymnia 2014, ss. 444. ISBN 978-83-7847-201-8.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rt.2016.63.13-12>

Naukowe badania nad niezwykle bogatą i różnorodną tradycją liturgiczno-muzyczną w Polsce rozpoczęły się w szerokim zakresie dopiero po II wojnie światowej, w czym największe zasługi położył niewątpliwie ks. prof. Hieronim Feicht – reaktor powojennej muzykologii wrocławskiej (po jej likwidacji związany później z muzykologią warszawską) oraz inicjator muzykologii lubelskiej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Pod jego kierunkiem opracowano szereg zabytków chorałowych i zagadnień związanych z rozwojem liturgiczno-muzycznej tradycji diecezjalnej i zakonnej. Ponadto przyczynił się on do wykształcenia wcale nie małego grono mediewistów oraz choralistów (m.in. prof. Jerzy Morawski, ks. prof. Ireneusz Pawlak, prof. Mirosław Perz, ks. prof. Jerzy Pikulik, ks. prof. Józef Ścibor i inni), którzy kontynuują jego dzieło. W zakresie badań religijnej kultury muzycznej dawnej Polski szczególnie znacząca była działalność ks. Feichta w środowisku Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, zapoczątkowane tam przezeń prace są bowiem kontynuowane nieprzerwanie do dzisiaj. Dzięki naukowej aktywności bezpośrednich wychowanków Księdza Profesora, jak również ich uczniów nadal odkrywane są nieznane jeszcze zabytki i podejmowane nowe, często wręcz nowatorskie tematy badawcze. Do najmłodszego pokolenia badaczy tego nurtu należy między innymi dr hab. Beata Bodzioch, która od początku swojej drogi naukowej (realizowanej konsekwentnie pod kierunkiem ks. prof. Pawlaka) jest wierna wybranej specjalności związanej z badaniami polskiej tradycji liturgiczno-muzycznej. Dotyczą one, z jednej strony, wymiaru historycznego, głównie w odniesieniu do antyfonarzy piotrkowskich, z drugiej strony natomiast współczesności – w zakresie badań nad pielęgnowaniem kościelnego śpiewu monodycznego po Soborze Watykańskim II. W obydwu przypadkach B. Bodzioch konsekwentnie podąża drogą wyznaczoną przez jej mistrza i długoletniego opiekuna naukowego – ks. prof. Pawlaka, kontynuując wskazane wyżej, priorytetowe nurty na gruncie polskiej muzykologii. Należy w tym miejscu podkreślić, że to właśnie ks. I. Pawlak rozpoczął kompleksowe badania nad liturgicznymi księgami piotrkowskimi, a także przyczynił się w głównej mierze do włączenia współczesnego reper-

tuaru liturgicznego do obszaru badań muzykologicznych. Potrafił ponadto, co godne podkreślenia, zainteresować tymi nowymi zakresami tematycznymi swoich uczniów.

Swoistego rodzaju wymiar pionierski ma również najnowszy nurt badań B. Bodzioch, związany ze specyficznymi dla środowisk kościelnych w Polsce publikacjami XIX- i XX-wiecznych kancjonałów (*Cantionale ecclesiasticum*), które autorka – jako pierwsza spośród działających współcześnie muzykologów – uczyniła przedmiotem wszechstronnej analizy naukowej, recenzowana zaś publikacja: *Cantionale ecclesiasticum na ziemiach polskich w XIX i XX wieku* (Lublin 2014) stanowi jego cenne uwieńczenie. Generalnie można stwierdzić, że jest to monografia o charakterze interdyscyplinarnym, wartościowa od strony prezentowanych treści, świadcząca o wszechstronnym i rzetelnym warsztacie naukowym autorki. Na podkreślenie zasługuje również wzorcowa szata graficzna i staranna redakcja techniczna książki (włącznie z troską o fachową edycję przykładów nutowych oraz przejrzystość tabel) wydanej przez Wydawnictwo Polihymnia w Lublinie (recenzje wydawnicze sporządzili ks. prof. dr hab. Rastislav Adamko oraz ks. dr hab. Piotr Wiśniewski). Szkoda jedynie, że zabrakło bardziej wnikliwej korekty na końcowym etapie prac wydawniczych, dzięki której można było uniknąć niepotrzebnych usterek redakcyjnych, literówek oraz różnego rodzaju niekonsekwencji (np. w pisowni słów łacińskich czy datowaniu niektórych źródeł), które jednak nie obniżają merytorycznej wartości rozprawy.

Z pełnym przekonaniem można tu podkreślić, że podjęcie tematu dotyczącego polskich kancjonałów kościelnych wydawanych w XIX i XX wieku, ujętego kompleksowo, a przy tym – jak już wyżej wspomniano – pionierskiego na gruncie polskiej muzykologii, choralistyki i hymnologii pozwoliło w pełnym świetle zaprezentować bogactwo i wartość tych edycji, ukazać różnorodność i funkcjonowanie zawartego w nich cennego repertuaru, a ponadto wskazać na ich znaczenie w procesie pielęgnowania rodzimych tradycji śpiewu liturgicznego. Na wyróżnienie zasługuje tu wnikliwa dokumentacja poszczególnych wydań oraz ich gruntowna analiza (śpiewów polskich i łacińskich), tym bardziej że problematyka ta nie była dotąd przedmiotem gruntownych studiów.

Przedstawione w pracy badania przeprowadzone zostały na stosunkowo szerokiej bazie źródłowej oraz bibliograficznej, obejmującej w sumie 300 pozycji. Podstawę stanowią, co oczywiste, same kancjonały, choć to w odniesieniu do nich rodzą się pewne wątpliwości. Autorka stwierdza bowiem we wstępie do pracy, że „do studiów zgromadzono 31 edycji *Cantionale ecclesiasticum* z lat 1822-1954” (s. 34, także s. 38), następnie – w rozdziale I – dowiadujemy się, że „kwerenda biblioteczna pozwoliła odnaleźć większość wyliczonych źródeł. Autorka nie dotarła jedynie do trzech egzemplarzy” (s. 40) – mamy zatem ostatecznie źródeł 28, natomiast w pierwszej części zestawu bibliografii, zatytułowanej *Źródła podstawowe* (s. 15-18), zamieszczono jedynie 26 pozycji (omyłkowo pominięto tu analizowane w pracy drugie wydania kancjonałów Macieja Dembińskiego oraz ks. Pawła Rzymkiego). Pomimo tych nieścisłości należy zgodzić się z B. Bodzioch, że brak trzech kancjonałów „nie

wpływie znacząco na treść opracowania”, ponieważ „przebadanie dostępnych edycji pozwala domniemywać, iż ich zawartość zasadniczo nie różniła się od poprzednich wydań” (s. 40). Pozostając jeszcze przy źródłach, wydaje się, że poszukując genezy powstawania analizowanych pomocy liturgiczno-muzycznych należało wskazać również na wcześniejsze, choć sporządzane jeszcze także w wieku XIX, rękopiśmienne kancjonały zakonne (np. paulińskie, o których pisałem m.in. w tomie studiów poświęconych liturgii w klasztorach paulińskich). Z kolei w wyczerpującym zestawie bibliografii, w dziale źródeł porównawczych, zabrakło dwutomowej antologii polskich pieśni wielkanocnych (red. Juliusz Nowak-Dłużewski, Mirosław Korolko, Warszawa 2001).

Recenzowana monografia składa się ze *Wstępu*, czterech rozdziałów, z których każdy zakończony jest pomocnym dla czytelnika podsumowaniem, oraz zakończenia. Całość uzupełnia wspomniany wykaz bibliografii, streszczenie w języku angielskim, spis przykładów nutowych i tabel oraz indeksy (nazwisk i rzeczowy), a także pięć rozbudowanych (s. 225-444) aneksów. W tych ostatnich, stanowiących przejrzystą egzemplifikację przeprowadzonych w pracy analiz, zamieszczono kolejno: I – Śpiewy analizowane w rozdziale III; II – Zawartość kancjonałów; III – Alfabetyczny wykaz śpiewów (łacińskie, polskie, wielogłosowe w języku polskim, pieśni solowe z akompaniamentem organów, akompaniamenty organowe do śpiewów łacińskich); IV – Układ obrzędów i śpiewów według roku kościelnego (z podziałem na część *Processionale* i *Funebrale*); V – Karty tytułowe i teksty wprowadzające (ilustracje).

W rozdziale pierwszym (s. 37-80), o charakterze wprowadzającym, Bodzioch dokonuje szczegółowej prezentacji analizowanych kancjonałów (łącząc kolejne wydania poszczególnych autorów), omawiając najpierw karty tytułowe i teksty wprowadzające, później układ zawartości, a następnie wyczerpująco charakteryzuje zamieszczone w większości z nich traktaty teoretyczne (instrukcje dotyczące zasad śpiewu gregoriańskiego, publikowane w języku łacińskim bądź polskim). Warto zacytować w tym miejscu fragment podsumowania, w którym autorka podkreśla wartość i przeznaczenie kancjonałów: „Jak wynika z przeprowadzonych studiów, zainicjowana przez ks. P. Rzymskiego seria ksiąg o nazwie *Cantionale ecclesiasticum*, okazała się opatrznościowa dla ziem polskich we wszystkich zaborach. [...] Księgi te zdobyły ogromną popularność dzięki zawartości, która odpowiadała ówczesnym zapotrzebowaniom i to nie tylko praktycznym, ale i teoretycznym, gdyż posługiwano się nimi także przy nauczaniu zasad śpiewu kościelnego w seminariach duchownych. Korzystaniu z tych druków poza kościołem, np. w czasie procesji, sprzyjał ponadto ich poręczny format. [...] Wszystko to sprawiło, że kancjonały praktycznie zastąpiły podczas wielu obrzędów dotychczasowe księgi liturgiczne, które zresztą powoli wychodziły z użycia” (s. 79-80).

Niezwykle wartościowy pod względem zamieszczonych w nim informacji jest rozdział drugi (s. 81-110), w którym B. Bodzioch przedstawia sylwetki autorów omawianych ksiąg, kilku z nich – co szczególnie godne podkreślenia – wydobywając z zapomnienia. O ile bowiem niektórzy z nich należą do postaci znanych (np. ks. Jan

Siedlecki, ks. Józef Surzyński, ks. Wacław Gieburowski, ks. Gerard Mizgalski i może jeszcze ks. Leonard Solecki), o tyle o pozostałych muzykach – duchownych oraz organistach – trudno szukać informacji w literaturze muzykologicznej (Maciej Dembiński, Wawrzyniec Grabski, ks. Mamert Herburrt, ks. Paweł Rzymski, ks. Edward Tupalski, ks. Aleksander Waszkiewicz). Dodajmy jeszcze, że autorka omawia poszczególne sylwetki, dzieląc je na grupy wyróżnione według regionów bądź zgromadzeń, w których poszczególne kancjonały były publikowane (kancjonały wielkopolskie – poznańskie i gnieźnieńskie, wileńskie, lwowski oraz wydawane przez Księży Misjonarzy). Cenne treściowo są także zawarte w tym rozdziale rozważania dotyczące wydawców (w sumie dziesięć oficyn wydawniczych), także omówione z podziałem na regiony (drukarnie wielkopolskie, drukarze wileńscy, wydawcy warszawscy, drukarnie obce – w Belgii i Niemczech), z dodatkowym wyróżnieniem zasłużonego w dziele edycji kancjonałów Wydawnictwa Księży Misjonarzy.

Kolejne dwa rozdziały, o charakterze analitycznym, to wyczerpujące omówienie zawartego w poszczególnych kancjonałach repertuaru. Najpierw autorka szczegółowo charakteryzuje specyficzne dla tych ksiąg śpiewy jednogłosowe w języku polskim (rozdział III, s. 111-150), przedstawiając ich repertuar (w sumie 161 śpiewów), proveniencję (w odniesieniu do tekstu i melodii) oraz analizę wybranych pieśni (eucharystyczne i parafrazy antyfony *Salve Regina*). Pewne wątpliwości można mieć do zaprezentowanego podziału repertuaru na pieśni popularne, o znaczeniu lokalnym i o szczególnym przeznaczeniu. Zastrzeżenia budzi już zastosowanie terminu „pieśni popularne”, który ma w tym kontekście zbyt szerokie, a przy tym niejednoznaczne znaczenie. Wydaje się, że lepiej było użyć tu określenia „pieśni powszechnie znane” bądź nawet – przyjmując kryteria autorki – „o znaczeniu ogólnopolskim”. Ponadto fakt, że niektóre pieśni występują tylko w pojedynczych kancjonałach, nie świadczy w żaden sposób o tym, że nie były one powszechnie znane (np. *Ach ubogi żłobie czy Wśród nocnej ciszy*), co najwyżej może wskazywać, że nie mieściły się w koncepcji danego kancjonału. Z kolei niektóre pieśni o szczególnym przeznaczeniu miały – jak zresztą zaznaczono – znaczenie lokalne (np. pieśń *Padnijmy na twarz*, występująca jedynie w kancjonał Waszkiewicza – s. 123-124).

Przedmiotem rozważań ostatniego rozdziału (rozdział IV, s. 151-201) są najczęściej występujące w omawianych kancjonałach śpiewy łacińskie, dlatego też konieczne było, zdaniem autorki, ich ograniczenie do obrzędów Wielkiego Tygodnia. Szczegółowa analiza wykonywanych w tym szczytowym okresie roku kościelnego śpiewów pozwoliła B. Bodzioch na przekonująco dla czytelnika ukazanie pielęgnowania i kontynuacji tradycji polskich zwyczajów liturgiczno-muzycznych, mocno zakorzenionych w chorałowych księgach piotrkowskich. Ta partia pracy dobrze ilustruje gruntowne obeznanie autorki w poruszanej problematyce, zarówno w kontekście historycznym, jak i w odniesieniu do współczesnej liturgii posoborowej. B. Bodzioch przedstawia najpierw zamieszczony w poszczególnych kancjonałach repertuar śpiewów Niedzieli Palmowej, Wielkiego Czwartku, Wielkiego Piątku, Wiel-

kiej Soboty i Niedzieli Zmartwychwstania Pańskiego, następnie omawia ich warstwę tekstową, wreszcie analizuje najważniejsze formy melodyczne: hymny, responsoria oraz antyfony. Bardzo istotny z punktu widzenia naukowej przydatności jest tu sformułowany na podstawie przeprowadzonych badań wniosek autorki, że „należy z całym szacunkiem odnieść się do przekazanych przez księgi piotrkowskie i polskie kancjonały kościelne obrzędów oraz związanych z nimi śpiewów. W gruncie rzeczy bowiem księgi te zachowały autentyczną postać chorału gregoriańskiego, w przeciwieństwie do druków wydawanych w innych krajach” (s. 200-201).

W podsumowującym pracę syntetycznym zakończeniu (s. 203-206) B. Bodzioch jeszcze raz podkreśla, że wydawane w Polsce kancjonały kościelne „stanowią niezwykle ciekawy teren badawczy, dotąd mało poznany” (s. 203), co potwierdza zasadność i nowość podjętego tematu. Wskazuje ponadto na jeszcze inną ich wartość, stwierdzając rzecz niezwykle istotną, że „polskim kancjonałom kościelnym przypada jeszcze mało podkreślana rola kulturotwórcza i patriotyczna. Przekazały one bowiem nie tylko tradycyjny, nie okaleczony chorał gregoriański, [...] ale nadto przyczyniły się do zachowania i rozpowszechnienia wartościowych polskich pieśni kościelnych, umacniając w ten sposób ducha patriotyzmu, tak bardzo potrzebnego Polakom w okresie niewoli” (s. 206).

Remigiusz Pośpiech
Instytut Muzykologii
Uniwersytetu Wrocławskiego

Ks. Ireneusz PAWLAK, *De musica sacra in Polonia. Quaestiones selectae*, red. Ks. Stanisław GARNCZARSKI, t. I-II, Tarnów: Biblos 2013, ss. 429 (t. I), ss. 552 (t. II), t. III, Tarnów: Biblos 2015, ss. 370. ISBN: 978-83-7793-193-6 (t. I), 978-83-7793-194-3 (t. II), 978-83-7793-407-4 (t. III).

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rt.2016.63.13-13>

Osoba ks. prof. Ireneusza Pawlaka na trwałe już wpisała się do katalogu wybitnych i uznanych autorytetów naukowych. Swoją aktywność naukową, działalność w renomowanych stowarzyszeniach krajowych i zagranicznych (Towarzystwo Naukowe KUL, Związek Kompozytorów Polskich – Sekcja Muzykologów, Podkomisja Episkopatu Polski ds. Muzyki Kościelnej, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Komitet Nauk Teologicznych PAN, Consotiatio Internationalis Musicae Sacrae, Stowarzyszenie Polskich Muzyków Kościelnych – inicjator i pierwszy Prezes) oddał na służbę Prawdy, całkowicie rezygnując z jakiegokolwiek ludzkiej chwały. Liturgia i związana z nią muzyka stanowią dlań niekwestionowaną wartość, którą zaszczerpił wśród liczного grona swoich uczniów, studentów, a także wielu innych spotkanych osób. Głównym jednak przed-